



Ο Αλλάχ γνωρίζει καλύτερα

Από τον ΠΕΤΡΟ ΜΑΡΤΙΝΙΔΗ

Αλία Αλ-Ασουάνι, *Το σύνδρομο της δικτατορίας*, μτφρ. Αντώνης Καλοκύρης, Πατάκη, Αθήνα 2021 σελ. 205

Η δικτατορία δεν εγκαθιδρύεται για να διαφυλάξει μιαν επανάσταση- η επανάσταση γίνεται για να εγκαθιδρυθεί η δικτατορία. (...) Στόχος της εξουσίας είναι η εξουσία.
 Τζορτζ Όργουελ, 1984

Χαναφορά που συνοψίζει εξαιρετικά το κεντρικό θέμα της μελέτης, φανερώνοντας ταυτόχρονα τον συγγραφέα μυθιστορημάτων πίσω από τον φωτισμένο δοκιμογράφο, νομίζω πως είναι η παραβολή του σπουργιτιού, στην αρχή της 7ης ενότητας, για τους προδιαθεσιακούς παράγοντες στην αποδοχή μιας δικτατορίας (σ. 107-108). Πρόκειται για γνωστή στο Ισλάμ παραβολή, με το σπουργίτι που παραπονιέται στον Θεό επειδή με κάποιον κεραυνό κατέστρεψε τη φωλιά του σ' ένα δένδρο, υποχρεώνοντάς το να κατασκευάζει καινούργια, και τον Θεό να του εξηγεί πως μια οχιά ενέδρευε στο δέντρο, συνεπώς το χτύπημα έσωσε τη ζωή του σπουργιτιού- το οποίο μένει πλέον ευγνώμον προς την καταστροφική χειρονομία κι αρχίζει ενθουσιωδώς την κατασκευή νέας φωλιάς, βέβαιο ότι, αγαθός και προστατευτικός ακόμα κι όταν το κατατρήξει, «ο Αλλάχ γνωρίζει καλύτερα».

Η σχετικά σύντομη μελέτη του Αλ-Ασουάνι προέκυψε σαν καταγραφή επιμέρους τηλεοπτικών συζητήσεων που ετοιμαζόταν να κάνει με φίλη του εκδότρια, περί σύγχρονων δικτατοριών και του πώς οι δικτατορικές αντιλήψεις εμφοχωρούν στη συμπεριφορά του απλού πολίτη. Οι συζητήσεις δεν έγιναν, εντέλει. Αλλά στη συστηματική καταγραφή τους, στις εννέα ενότητες του βιβλίου, διατηρείται κάτι από τον συνδιασμό προσωπικών αφηγήσεων και ιστορικών αναδρομών που θα έκαναν πιο



Χάιν φον Έσσην (1896-1947), *Ο φασίστας*, Rijksmuseum, Άμστερνταμ.

ζωντανές τις συζητήσεις. Παραμένοντας και στο βιβλίο, η σχετική αρετή το κάνει ίσως υπέρ το δέον απλουστευτικό σε ορισμένες γενικεύσεις (όπως στο ότι «όλοι οι τύραννοι είναι φτιαγμένοι από το ίδιο υλικό»). Ταυτόχρονα, όμως, επιτρέπει στην ανάγνωσή του να κυλά πιο εύκολα, μα και στους προβληματισμούς του να γίνονται πιο αιχμηροί.

Αιχμηρότερος όλων, αν το σκεφτεί κανείς ως φιλελεύθερο άτομο, η συχνά εθελούσια διάθεση ενός λαού να δεχθεί την εξουσία του τυράννου, όχι πάντα κάτω από τόσο ιδιαίτερες συνθήκες. Το θέμα, βέβαια, είναι γνωστό από τον 16ο

αιώνα, όταν ο ουμανιστής ποιητής και δικαστής Ετιέν ντε Λα Μποεσι έγραφε το *Discours de la servitude volontaire* (*Πραγματεία περί εθελοδοουλείας*). Εκτοτε, όμως, υποτίθεται πως μεσολάβησε ο Διαφωτισμός. Το άτομο έγινε μέλος μιας κοινωνίας με αμοιβαίο σεβασμό όλων προς όλους, όχι μέρος μιας ομοιογενούς ορδής υπηκόων. Μαζί, θα έλεγα με μια προσωπική φρασεολογία, αναπτύχθηκε και η ιδέα ότι αν ψωμί και ελευθερία συνιστούν τις βασικές προϋποθέσεις ήρεμης κοινωνικής ζωής, στην περίπτωση που απαιτηθεί έκπτωση σε ένα από τα δύο αναγκαία αγαθά, μόνο οι

εθελόδουλοι (ή οι πολύ πεινασμένοι) θα δεχθούν μείωση της ελευθερίας έναντι μιας, όχι και τόσο εξασφαλισμένης, παροχής ψωμιού.

Περίπου αυτή η τελευταία στάθμιση-λιγότερη ελευθερία αλλά περισσότερο ψωμί- έκανε την μετά το 1954-1956 απολυταρχία του αξιωματικού καριέρας Γκαμάλ Νάσερ να καταστεί λαοφιλέστατη, απέναντι στην απολυταρχία του βασιλιά Φαρούκ, τη δυναστεία του οποίου ανέτρεψε η παραστρατιωτική οργάνωση των «Ελεύθερων Αξιωματικών» με τον Νάσερ. Ο διαμοιρασμός γης στους ακτήμονες, η εθνικοποίηση πολλών ξένων επιχειρήσεων και της διώρυγας του Σουέζ, ψέκασαν με άρωμα σοσιαλιστικών επιτευγμάτων την παντοδυναμία ενός ισόβιου ηγέτη κι έδωσαν στον αιγυπτιακό λαό την εντύπωση ότι, αλματώδως, μεταβαίνει από την αφετηρία του πολιτισμού στην τελευταία λέξη της βιομηχανικής πρωτοπορίας. Ακόμα κι όταν όλη αυτή η ειδυλλιακή εικόνα κατέρρευσε παταγωδώς με τον «Πόλεμο των Έξι Ημερών» το 1967, ενόσω οι Αιγύπτιοι μάθαιναν ότι θριαμβεύουν επί του Ισραήλ ώσπου να συνειδητοποιήσουν πως είχαν υποστεί πανωλεθρία, ο Νάσερ παρέμεινε στην ηγεσία της χώρας του. Με τον αιγυπτιακό λαό να τον εκλιπαρεί, μάλιστα, να παρατείνει τη δικτατορική του εξουσία, σε μια «δημοκρατία ισλαμικού τύπου».

Από αυτό το παράδειγμα ξεκινά η μελέτη του Αλ-Ασουάνι, καθώς έζησε ο ίδιος, ως παιδί, την εθελούσια αφοσίωση του λαού στον δικτάτορα. Αμέσως μετά αρχίζει να ανιχνεύει άλλα συναφή παραδείγματα, από τη διεθνή ιστορία του 20ού αιώνα. Ευλόγως για τις προσωπικές εμπειρίες του συγγραφέα, η περίπτωση Νάσερ σηματοδοτεί το «σύνδρομο» της δικτατορίας. Αλλά τα συμπτώματα και οι συνέπειες του συνδρόμου ποικίλλουν, κι αυτή την ποικιλία εξετάζει στη συνέχεια, με ελκυστική ευλωλία και ικανοποιητική πληρότητα.

Δεν ξέρει κανείς αν πρέπει να συμπεριλάβει στα προτερήματα ή στα μειονεκτήματα της μελέτης το ότι όλος ο ερμώ των επιμέρους αναλύσεων – «συμπτώματα», «επιπλοκές», «εξάπλωση» κ.ά. – διατηρεί, μεταφορικά ασφαλώς, ιατρική ορολογία. Δεδομένου ότι το ίδιο ακριβώς κάνουν συχνά και οι δικτάτορες, αναλαμβάνοντας να «θεραπεύσουν» διάφορα κοινωνικά κακά, να βάλουν μια δημοκρατία «στον γύψο», όπως να αναταχθούν τα τυχόν «κατάγματα» της, ή να δράσουν «προληπτικά», κατά το γνωμικό ότι «η πρόληψη είναι η καλύτερη θεραπεία», όπως στην παραβολή του Θεού με το σπουργίτι. Αν υπάρχει ένας υποδόριος σαρκασμός σε αυτό, νομίζω πως είναι πολύ εύστοχος, μα πουθενά δεν δηλώνεται άμεσα ή έμμεσα. Για συγγραφέα που διέπρεπε παγκοσμίως με το μυθιστόρημα *Το Μέγαρο Γιακουμπιάν*¹, ένα «*roman à clé*» που μετέτρεπε σε μυθοπλασία πρόσωπα και γεγονότα από την ιστορία της Αιγύπτου μετά το 1952, στο *Σύνδρομο της δικτατορίας* δεν υπάρχει «κλειδί» για την επιλογή της ιατρικής ορολογίας. (Πέρα από την μάλλον ατυχή ότι η δικτατορία είναι κάτι σαν ενδημική ασθένεια, που ταλαιπώρει για κάποιο διάστημα μία χώρα.)

Υπάρχει, όμως, μια πολύ εύστοχη σειρά «οργουελικών» διαστρεβλώσεων της γλώσσας, καθώς κατά κανόνα στις δικτατορίες η υποκρισία στο πολιτικό πεδίο μετατρέπεται σε υποκρισία σε όλα τα πεδία και η διαφθορά σε μόνιμη πρακτική, με τη δειλία να ονομάζεται σύνεση και τις δωροδοκίες να θεωρούνται ευφυείς χειρισμοί. Ως συνέπεια αυτών των μετατροπών, ιδέωδης πολιτής γίνεται εκείνος ο πολίτης που πληροφροείται, συνήθως έμμεσα ή και με πασιφανείς ενδείξεις, για εκατοντάδες ή χιλιάδες τρομοκρατικές αντιφρονούντων, βασιανιστήρια και εκτελέσεις τους, αλλά αντί να συνασπιστεί με άλλους γνώστες των φρικαλεοτήτων και να εξεγερθεί κατά του δικτατορικού καθεστώτος, εκδηλώνει ζωηρότερα την επιδοκμασία του προς τον δικτάτορα – ώστε να διαφυλάξει τον εαυτό του ή, συνεισφέροντας στη διατήρηση του καθεστώτος στην εξουσία, να αποκομίσει ποικίλα οφέλη.

Στο πώς διαπαιδαγωγείται ο «καλός πολίτης» μιας δικτατορίας, όταν δεν πρόκειται για ευεπίφορα στη διαφθορά ή τον καιροσκοπισμό άτομα, ξαναβρίσκουμε, κατ' ουσίαν, την «παραβολή του σπουργιτιού». Μόνιμη μέθοδος είναι η επίκληση ενός αφανούς για τους περισσότερους αλλά ζοφερού κινδύνου από τον οποίο, όπως από την «οχιά» της παραβολής, μόνο η διορατικότητα, η τόλμη και γενικά οι αρετές του δικτάτορα μπορούν να προφυλάξουν τις μάζες. Τις προφυλάσσουν μάλιστα τόσο καλύτερα, όσο πιο πειθήνιες δείχνονται αυτές, πρόθυμες να υποστούν απιστευτές ταπεινώσεις, κατα-

πονήσεις και οδύνες, ώστε να σωθούν, υποτίθεται, από κάποιες πολύ χειρότερες.

Κατ' επίφαση απειλητικές συνωμοσίες («οχίες») φέρνουν τον δικτάτορα στην εξουσία, ενώ η ευπιστία, η άγνοια οποιωνδήποτε άλλων τρόπων διακυβέρνησης, ή ένας κυνισμός σε συνδυασμό με προσοδοφόρο διαφθορά, κάνουν το καθεστώς να μακροημερεύει. Συν τω χρόνω, οι πολίτες εκμαυλίζονται σε έσχατο βαθμό (αν και ο «αίσχιτος βαθμός» θα άρμοζε καλύτερα). Ακόμα και λαμπροί τοπικοί διανοούμενοι, αν δεν βρεθούν εγκαίρως στο εξωτερικό, αν δεν αυτοπεριοριστούν στη σιωπή ή αν δεν εξοντωθούν από το καθεστώς, καταλήγουν στην υιοθέτηση της ίδιας ποταπότητας που διαβρώνει τα μέγιστα πλήθη.

Κορυφή του δικτατορικού «παγόβουνου» είναι βέβαια ο δικτάτορας (ένος και μοναδικός και, όπως έχει αποδειχθεί μέχρι στιγμής, πάντοτε άνδρας). Αλλά όσο χαρακτηριστική κι αν εμφανίζεται η «διορατικότητα» που του επιτρέπει να διακρίνει επερχόμενους κινδύνους, ώστε ν' αναλάβει τα ηνία που θα κατευθύνουν την κοινωνία σε σωτήρια ηρεμία, δεν αρκεί για να εποπτεύει κάθε πιθανή ή απίθανη αμφισβήτηση της παντοδυναμίας του. Ένα ολόκληρο σύστημα δομείται γρήγορα και λειτουργεί εξεμνώντας τον και διατηρώντας τον στη θέση του. Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει ο Αλ-Ασουάνι: «Πρόκειται για ένα περίπλοκο σύστημα, όπου συμμετέχουν χιλιάδες άνθρωποι». Αξιωματούχοι της αστυνομίας που λαδώνονται αφειδώς με χρήματα και πρόνοια, υπερασπιζόμενοι το καθεστώς με το να βασανίζουν και να σκοτώνουν σε απόλυτη ασυλία από λογοδοσίες, στρατηγού του στρατού, ως εύπορη τάξη έτοιμη για τα πάντα προκειμένου να διατηρήσει τα προνόμια της, διεφθαρμένοι δικαστές, που εκδίδουν κατ' εντολήν αποφάσεις, ή πλήθη κομματικών μελών, άκρως δοκιμασμένων στην υποκρισία και τον καιροσκοπισμό, με την κομματική τους ιδιότητα ως εργαλείο πλουτισμού (βλ. σ. 155-156).

Αυτή η συνήθως πρόθυμη «αυλή», η οποία εξ αρχής ή καθ' οδόν περιβάλλει τον δικτάτορα, είναι το όπλο όσο και το μυστικό της μακροημερεύσεώς του. Την εξαιρετική μελέτη μιας συγκεκριμένης τέτοιας «αυλής» είχε κάνει ο Σιμόν Σέμπιακ Μοντεφιόρε, αρκετά πριν τον Αλ-Ασουάνι, για τις περίπου δέκα οι-

κογένειες που περιστοιχίζουν τον πυρήνα της εξουσίας του Στάλιν, στο *Η αυλή του κόκκινου τσάρου*³ (*The Court of the Red Tsar*, Phoenix 2003). Βεβαίως, σε αυτή την «αυλή», πέρα από τη δολοφονική αμώτητα, την απληστία, τον αδιότακτο ανταγωνισμό για πρόνοια και την κραιπάλη (σε περιπτώσεις όπως του Λαυρέντι Μπέρια), βασικό ρόλο έπαιξαν και οι προδοσίες. Προδοσίες επινοημένες, κατά κανόνα, οι οποίες επέτρεπαν στον μεγάλο «πατερούλη» να εκκαθαρίζει διάφορους από τον άμεσο κύκλο του ή να εξορίζει κάποια μέλη των οικογενειών τους, ώστε να διατηρεί απαρέγκλιτη την αφοσίωση των εναπομένων μελών.

Αλλά αν στην «αυλή» του Στάλιν αυτό το παιχνίδι των διαρκών εσωτερικών εκκαθαρίσεων επ' ωφελεία του δικτάτορα έφτασε στην υψηλότερη κορυφή του, δεν σημαίνει ότι απουσίαζε από άλλες «αυλές». Ο Αλ-Ασουάνι φέρνει πάρα πολλά σχετικά παραδείγματα στη δική του μελέτη. Μουαμάρ Καντάφι στη Λιβύη, Σαντάμ Χουσεΐν στο Ιράκ, Γκαμάλ Αμπντελ Νάσερ στην Αίγυπτο, ασφαλώς, και πολλοί ακόμα δικτάτορες από τον μααμεθανικό κόσμο, μετέθλησαν περισσότερο ή λιγότερο δόλια όσο και αποτελεσματικά τέτοια τεχνάσματα, για τον έλεγχο των αυλών τους. Και εκτός μααμεθανικού κόσμου, όμως, εκεί όπου η σύνδεση της λατρείας του δικτάτορα δεν ήταν τόσο συναρτημένη με μακραίωνη θρησκευτική λατρεία στην παντοδυναμία του Αλλάχ, τα σχετικά τεχνάσματα διέπρεψαν επίσης.

Στη Ρουμανία του Νικολάε Τσαουσέσκου φερ' επειδή, στην Ισπανία του Φράνκο, στην Ιταλία του Μουσολίνι, στην Πορτογαλία του Σαλαζάρ ή στη Γερμανία του Χίτλερ, μα και στην Κεντροαφρικανική Δημοκρατία του στρατηγού Μποκάσα, με πλειοψηφία χριστιανικού πληθυσμού, η δεξιοτεχνική εναλλαγή του καρότου με το μαστήριο στην ίδια την αυλή του δικτάτορα έδειχνε, πολύ διδακτικά για τα πλήθη, πόσο αξιο ανταμοιβών μα και έκθετο σε βασιανιστική εξόντωση ενδέχεται να καταστεί οποιοδήποτε άτομο. Αν όλοι οι παλιοί σύντροφοι του Λένιν μπορούσαν να χριστούν προδότες, να ομολογήσουν δημόσια την ενοχή τους και να εκτελεστούν πάραυτα, κανείς κρατικός αξιωματούχος ή, πολλώ μάλλον, απλός πολίτης δεν θα τολμούσε να ξεφύγει από μιαν επιδεικτική, όσο και έντρομη, δουλικότητα. Κι αν «οχίες» μπορεί να κρύβονται πίσω από πολύ φίλιες μορφές,

η διαρκής επαγρύπνηση του δικτάτορα καθίσταται ακόμα πιο αναγκαία.

Το παν, τελικά, έγκειται στο να βρει ο Στάλιν τους Καγκάνοβιτς, Μολότοφ, Μπέρια και Βοροσίλοφ του ή ο Χίτλερ τους Χίμλερ, Γκέρινγκ, Στράιχερ, Γκέμπελς και Μπόρμαν του, μαζί με το πρόσχημα ενός ίσως όχι τόσο εμφανούς αλλά μειζονος κινδύνου, από τον οποίο πρέπει να διασώσει τις μάζες. Μάζες ευγνώμονες στη συνέχεια, για το όποιο κόστος της σωτηρίας τους, αλλά και εμπνευσμένες από την εικόνα ενός ακτινοβόλου μέλλοντος που διανοίγεται χάρη στον λαμπρό ηγέτη και στις προσωρινές θυσίες που τους ζητάει. Η «παραβολή του σπουργιτιού», παρά την άνθιση της στον ισλαμικό κόσμο, συνάδει απολύτως με παραδείγματα δικτατοριών και του δυτικού κόσμου. Αν στη θέση του «Αλλάχ» βάλλουμε την «Ιστορία», κατά τη μαρξιστική αιτιοκρατική της ερμηνεία, το δόγμα της «φυλετικής ανωτερότητας», σύμφωνα με τη ναζιστική άποψη περί φυλετικής ιεραρχίας, ή την εκπλήρωση της «οικουμενικής επικράτησης του Ισλάμ», για τη μααμεθανική αντίληψη περί ευτυχίας στον παρόντα και στον μέλλοντα κόσμο, πάντα υπάρχει κάποιος που «γνωρίζει καλύτερα» και άρα δικαίως ζητάει να του εκχωρήσουμε την υποταγή μας έναντι της σωτηρίας και της δόξας μας.

Μόνο που έτσι, ακόμα και σε χώρες όπου διέπρεψε η φιλοσοφία των Φώτων, το υπέροχο ιδεώδες μιας φιλελεύθερης κοινωνίας, με τον αμοιβαίο σεβασμό όλων προς όλους, εκπίπτει σε συνθήκη εξαπάτησης όλων από όλους. Η υποκριτική λατρεία του δικτάτορα ανοίγει καριέρες, η αμφισβήτηση της ή και η υποψία αμφισβήτησης της τερματίζει ζωές. Και το υπέροχο κλείσιμο του βιβλίου του Αλ-Ασουάνι, με «έναν υγιή σκεπτικισμό» ως «μέθοδο αποτροπής κάθε δικτατορίας», έχει μακρά περίοδο αναμονής, όπως κι ο ίδιος ομολογεί, ώσπου να λειτουργήσει. Ωστόσο, το ύψος με το οποίο παρουσιάζει τη μελέτη του για το *Σύνδρομο της δικτατορίας*, ύψος ταυτόχρονα καταδικαστικό μα και ενσυναίσθητικό, με μια συμπόνια προς την τάση των μαζών να εγκυκαταλείπονται στη δικτατορική προστασία, επιτρέπει ένα περιθώριο αισιοδοξίας σε αυτή την περίοδο αναμονής. ▲

Διαβάστε στην ηλεκτρονική έκδοση:

«Ο Προπετής Γιατρομανωλάκης και η Επαιτειακή Λίστα του»

Υφυπουργός «Σύγχρονου Πολιτισμού» ή «Επαιτειακής Κουλτούρας»;

Ο Απολίτιστος που μας περιφρονεί!

Διαθέσιμο στο λινκ <https://bit.ly/3y5a5dG>

1 Επέν ντε Λα Μπρεσί, *Πραγματεία περί εθελοδοξίας*, μτφρ. Παναγιώτης Καλαμαράς, Πανοπιστόν, Θεσσαλονίκη '2012 [Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα '1995].

2 Λιάνα Αλ-Ασουάνι, *Το Μέγαρο Γιακουμπιάν*, μτφρ. Αχιλλέας Κυριακίδης, Πατάκη, Αθήνα '2016, [Πόλις, '2007].

3 Simon Sebag Montefiore, *Στάλιν. Η αυλή του κόκκινου τσάρου*, μτφρ. Ρόζα Ιωαννίδου, Ποταμός, Αθήνα 2005.